

PIERWSI MIESZKAŃCY KAMIENICY · 1937-1940

Dawid Salomon Amsterdamski

Chirurg Szpitala na Czystem

ZŁOTA 7 M. 8

WWW.ZLOTA7-9.COM

Dr med. Dawid Salomon Amsterdamski (1894–1943), chirurg Szpitala na Czystem. Zdjęcie ze zbiorów projektu.

„Śpij. Zobaczymy się za chwilę.”

— Dawid Amsterdamski do syna Stefana przed operacją, lata trzydzieste

W książce telefonicznej Warszawy z 1939/1940 roku, wśród abonentów kamienicy przy Złotej 7, widnieje wpis: „*Amsterdamski D., dr, chirurg*”.

		galanteria, Rybicki 14
12 06 26	Amsterdamer R., farb. futer, Gęsia 97	
6 43 03	Amsterdamska Irena, Al. na Skarpie 69	
11 96 74	Amsterdamski I Thee, agentury	
2 17 89	Amsterdamski D., dr, chirurg, Złota 7	
5 05 23	Amsterdamski J., dr med., chor. wener., skórne, niemoc piciowa, Chmielna 34	
3 23 31	Amsterdamski Zelman, kier. szkoły, Żelazna 65	
5 12 05	Amukow Włodzimierz, m., Złota 43	

Spis abonentów warszawskiej sieci telefonicznej 1939/1940: „Amsterdamski D., dr, chirurg, Złota 7”.

Za tym jednym wierszem drobnego druku kryje się historia znanego warszawskiego chirurga, który we wrześniu 1939 roku odmówił ucieczki z bombardowanego miasta, przez trzy lata operował w getcie — i zmarł w ukryciu, w czwartym dniu styczniowej akcji likwidacyjnej 1943 roku. A także historia jego żony i synów, których wojna rzuciła z Warszawy przez Wilno aż na Syberię, i którzy po latach wrócili, by szukać jego grobu. Bezskutecznie.

Ta opowieść zbiera to, co o nim wiadomo. Każdy fakt pochodzi ze źródła: z urzędowego rejestru lekarzy i spisów telefonicznych, z ogłoszeń „Gazety Żydowskiej”, z relacji ocalałych lekarzy i pielęgniarek, z powojennej karty rejestracyjnej, ze wspomnień rodziny. Tam, gdzie źródła milczą, milczy i ona.

**Amsterdamski Chaim Josel (1890,
1923) wener. skór., ul. Chmielna
34, tel. 505-23.**
**Amsterdamski Dawid Salomon (1895,
1925) chir., ul. Złota 7, tel.
217-89.**

Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej 1938.

I. Doktor

Dawid Salomon Amsterdamski urodził się 27 marca 1894 roku w Mariampolu na Litwie, w rodzinie Moszego i Perli z domu Sołowiejczyk. Został chirurgiem — i to chirurgiem cenionym. Pracował w Szpitalu Starozakonnych na Czystem, otwartej w 1902 roku lecznicy dostępnej dla pacjentów wszystkich wyznań, przez lata uważanej za jeden z najlepszych i najnowocześniejszych szpitali Warszawy.

Ożenił się z Ireną z domu Szwarcztajn (ur. 1907), pochodzącą z zamożnej rodziny przemysłowców — do Szwarcztajnow należała większość fabryk celulozy w Polsce. W 1929 roku urodził się syn Stefan, rok później Jerzy. Rodzina mieszkała przy ulicy Kredytowej; obok był ogród Saski, a nieopodal kawiarnia Ziemiańska ze stolikiem poetów Skamandra. Nieliczne wspomnienia Stefana z wczesnego dzieciństwa wiązały się zawsze z lekarską praktyką ojca: rowerowa kraksa, po której ojciec zszedł mu w domu rozciętą głowę; operacja wycięcia migdałków i uśmiechnięty ojciec machający do „Stefcia” tuż przed narkozą: „Śpij. Zobaczymy się za chwilę”.

Pod koniec lat trzydziestych drogi małżonków rozeszły się. Irena zamieszkała z synami w mieszkaniu przy alei Na Skarpie, a doktor — jak odnotował urzędowy rejestr lekarzy w październiku 1938 roku — przeniósł się do pięciopokojowego mieszkania numer 8 przy Złotej 7, gdzie najpewniej przyjmował także pacjentów.

II. Wrzesień 1939. Rozstanie

W pierwszej połowie września 1939 roku brat Ireny, Edward „Edek” Szwarcsztajn — inżynier chemik i kierowca rajdowy, który startował swoją alfą romeo w rajdzie Monte Carlo — zapakował do samochodu ojca, siostrę i jej dwóch synów i ruszył na wschód, wśród bomb i rzesz uchodźców. Edek wrócił rok wcześniej ze studiów w Austrii, tuż po Anschlussie; widział, czym pachnie zwycięstwo Hitlera, i nie zamierzał czekać.

Doktor Amsterdamski nie pojechał. Nie chciał zostawić szpitala w bombardowanej Warszawie. Zdecydował, że dołączy do rodziny później. Już nigdy się nie zobaczyli.

Rodzina po wielu przygodach dotarła do Wilna, w którym rozlokowała się już Armia Czerwona. Doktor został w Warszawie — we wrześniu 1939 roku Niemcy wzięli go, jako ordynatora, w charakterze zakładnika.

Zachowała się relacja pielęgniarki Sabiny Gurfinkiel-Glocer z pierwszych dni bombardowań: gdy nad miastem rozległy się eksplozje, personel sądził jeszcze, że to zapowiadane ćwiczenia — aż zadzwonił telefon. Odebrał go doktor Amsterdamski: dyrektor Sztabholc informował, że Niemcy bombardują Wolę i Koło, a wszyscy ranni będą kierowani do szpitala na Czystem. Oddział ogarnęła gorączka; lekarze i pielęgniarki operowali bez wytchnienia — rany odłamkowe, amputacje; rannych było tylu, że trudno było zdecydować, kogo operować najpierw. Pewnego dnia odłamek przebił ścianę oddziału izolacyjnego i z sykiem upadł tuż przy nogach doktora Amsterdamskiego. Cały oddział gratulował mu, że wyszedł z tego bez szwanku. Po kapitulacji miasta doktor pracował dodatkowo w chirurgicznym ambulatorium TOZ przy Pańskiej 34.

III. Za murem

W 1939 roku w Warszawie mieszkało blisko 370 tysięcy Żydów — niemal co trzeci mieszkaniec miasta. Okupant krok po kroku zaciskał pętlę: od października 1939 roku blokada kont bankowych, od grudnia obowiązek noszenia opaski z gwiazdą Dawida, potem zakaz korzystania z kolei, tramwajów, restauracji, bibliotek i parków, ograniczenia pracy zawodowej lekarzy i adwokatów.

W październiku 1940 roku Niemcy utworzyli getto.

Sperrgebiet - Dzielnica Żydowska w Warszawie - 1940 r

Dla tysięcy ludzi oznaczało to nagłą konieczność porzucenia domów — przymusowe migracje objęły 138 tysięcy Żydów i 113 tysięcy Polaków. Doktor Amsterdamski przeprowadził się wówczas ze Złotej 7 na Sienną 61.

Ogłoszenie w „Gazecie Żydowskiej”, 16 października 1940: dr D. Amsterdamski, chirurg, przeprowadził się na Sienną 61.

16 listopada 1940 roku bramy getta zamknięto. Za trzymetrowym murem zwieńczonym drutem kolczastym znalazło się około 400 tysięcy ludzi; do marca 1941 roku — 460 tysięcy. Zagęszczenie sięgało 120 tysięcy osób na kilometr kwadratowy, w izbach mieszkało po dziesięć osób. W październiku 1941 roku doktor przeniósł się po raz kolejny, na Solną 5 — ogłoszenie w „Gazecie Żydowskiej” informowało pacjentów, że chirurg przyjmuje w godzinach 4–7.

Ogłoszenie w „Gazecie Żydowskiej”, 12 października 1941: dr D. Amsterdamski, chirurg, obecnie ul. Solna 5 m. 5, przyjmuje g. 4–7.

Jego szpital również trafił za mur. Oddziały chirurgiczne Szpitala na Czystem — łącznie 300 łóżek — przeniesiono do gmachu przy Lesznie 1. Doktor Amsterdamski był tam ordynatorem II oddziału chirurgii. Zgodnie z rozporządzeniem okupanta personel mógł zabrać jedynie rzeczy niezbędne, choć w nowej siedzibie nie było żadnego wyposażenia. Pielęgniarki przemycaly więc drogocenne narzędzia chirurgiczne ukryte w prowizorycznych poduszkach chorych — Niemcom mówiły, że pacjenci „wysoko gorączkują”, co

z reguły skutecznie odstraszało kontrolujących. Dzięki nim nowo powstałe oddziały dysponowały jakimkolwiek sprzętem.

W chwili zamknięcia getta znalazło się w nim ponad 900 lekarzy; wolno im było leczyć wyłącznie żydowskich pacjentów. Wiosną 1942 roku terror dosięgnął i doktora osobiście: między 15 a 30 marca został aresztowany na ulicy i osadzony na Pawiaku, skąd go zwolniono. Wrócił do pracy.

IV. Wielka Akcja

22 lipca 1942 roku w getcie warszawskim rozpoczęła się tak zwana Wielka Akcja — deportacje do ośrodka zagłady w Treblince. W ciągu zaledwie dwóch miesięcy, do 21 września 1942 roku, zgładzono tam blisko 300 tysięcy warszawskich Żydów. Ludzi pędzono na Umschlagplatz przy ulicy Stawki i upychano w towarowych wagonach po sto, sto dwadzieścia osób; podłogi posypane były niegaszonym wapnem. Na obszarze zmniejszonego getta pozostało jedynie około 60 tysięcy osób.

Umschlagplatz, lipiec 1942 r.

Terror Wielkiej Akcji dotknął doktora także osobiście: znalazł się wśród kilkudziesięciu zakładników — radnych Judenratu, prawników, inżynierów, rabinów i osiemnastu lekarzy — przetrzymywanych na Pawiaku. Bici, głodzeni i zmuszani do wyniszczającej pracy, żyli w ciągłym oczekiwaniu na rozstrzelanie; zwolniono ich dopiero 24 sierpnia 1942 roku. Podczas selekcji pacjentów obchód musieli prowadzić inni ordynatorzy — jak zapisano, „*bo Amsterdamski był nieobecny, wzięty przez Niemców jako zakładnik*”. Pielęgniarka Sabina Gurfinkiel-Glocer zapamiętała, jaką radością było zobaczyć doktora Amsterdamskiego z powrotem — w tamtych tragicznych dniach mroku, gdy tylu wywożono z getta do obozów zagłady.

Szpital doktora Amsterdamskiego likwidowano po raz pierwszy między 5 a 11 września 1942 roku. 12 września wywieziono do Treblinki 950 pacjentów i 50 osób personelu. Ci lekarze, którym udało się przeżyć, podjęli pracę w szpitalu szczątkowym przy ulicy Gęsiej 6, tuż obok Umschlagplatzu. Doktor Amsterdamski

był jednym z jego ordynatorów. Na drzwiach mieszkań personelu w oficynie wisały kartki: „dr Wohl, dr Penson, doktor, doktor, doktor...”. Jak zapisała Alina Margolis-Edelman — *„nie zabezpieczalo to nikogo przed niczym”*.

V. Styczeń 1943

Pierwsze pogłoski o planowanych deportacjach dotarły do szpitala przy Gęsiej o północy z 17 na 18 stycznia 1943 roku. Policjant Bronisław Girszlak wywołał pielęgniarkę Gurfinkiel-Glocer na korytarz — nie chciał mówić przy pacjentach. Wieści były złe: planowano likwidację reszty getta; radził uprzedzić ludzi, by ukryli się, gdzie kto może. W gabinecie zebrali się doktor Amsterdamski, dyrektorzy administracyjni Kroszczor i Sztabholc oraz kilkoro urzędników, a goniec Gurwicz pojechał rowerem sprawdzić wiadomość u żandarmów przy bramie. O czwartej nad ranem pielęgniarki rozdały pacjentom termometry — żeby odwrócić ich uwagę i dać chodzącym szansę ukrycia się. Ci, którzy nie mogli wstać, szansy nie mieli.

18 stycznia 1943 roku rano Niemcy rozpoczęli drugą akcję wysiedleńczą. Personel szpitala przy Gęsiej i rodziny pracowników zeszli do schronów; część lekarzy poszła najpierw ukryć i zabezpieczyć chorych, wszystkie pielęgniarki zostały przy pacjentach. Do szpitala wpadł SS-Sturmführer Konrad. Polował na chorych — przeszukiwał zakamarki, wyciągał ukrytych, strzelał do leżących na łózkach.

Doktor Amsterdamski się ukrył. Według powojennej relacji doktora Stanisława Wallera, jednego z lekarzy Szpitala na Czystem, *„podczas ostatniej likwidacji szpitala w styczniu 1943 r. zmarli dwaj lekarze ukrywający się na strychu: dr Amsterdamski, chirurg...”*.

Potwierdzają to wspomnienia szpitalne: *„podczas ostatniej nocy deportacji dr Amsterdamski, szef chirurgii Czystego, zmarł niespodziewanie”* — zanotował Henryk Kroszczor, dyrektor administracyjny szpitala; relacja doktora Wallera o kryjówce na strychu zachowała się w archiwum Yad Vashem (sygn. O.3/2358).

W rodzinie zachował się nieco inny obraz tych dni, zasłyszany po wojnie od ocalałych znajomych: doktor miał ukryć się z kolegą w kominie i przesiedzieć w nim, w kompletnej ciszy, dwa dni; gdy wyszli, przeszli martwymi ulicami, bez żywej duszy, a kiedy dotarł do swojej kwatery — *„pękło mu serce”*. Obie wersje mówią w istocie to samo: doktor Amsterdamski nie dał się wywieźć do Treblinki. Umarł wśród murów swojego szpitala.

VI. Ocaleni: Wilno, Syberia, powrót

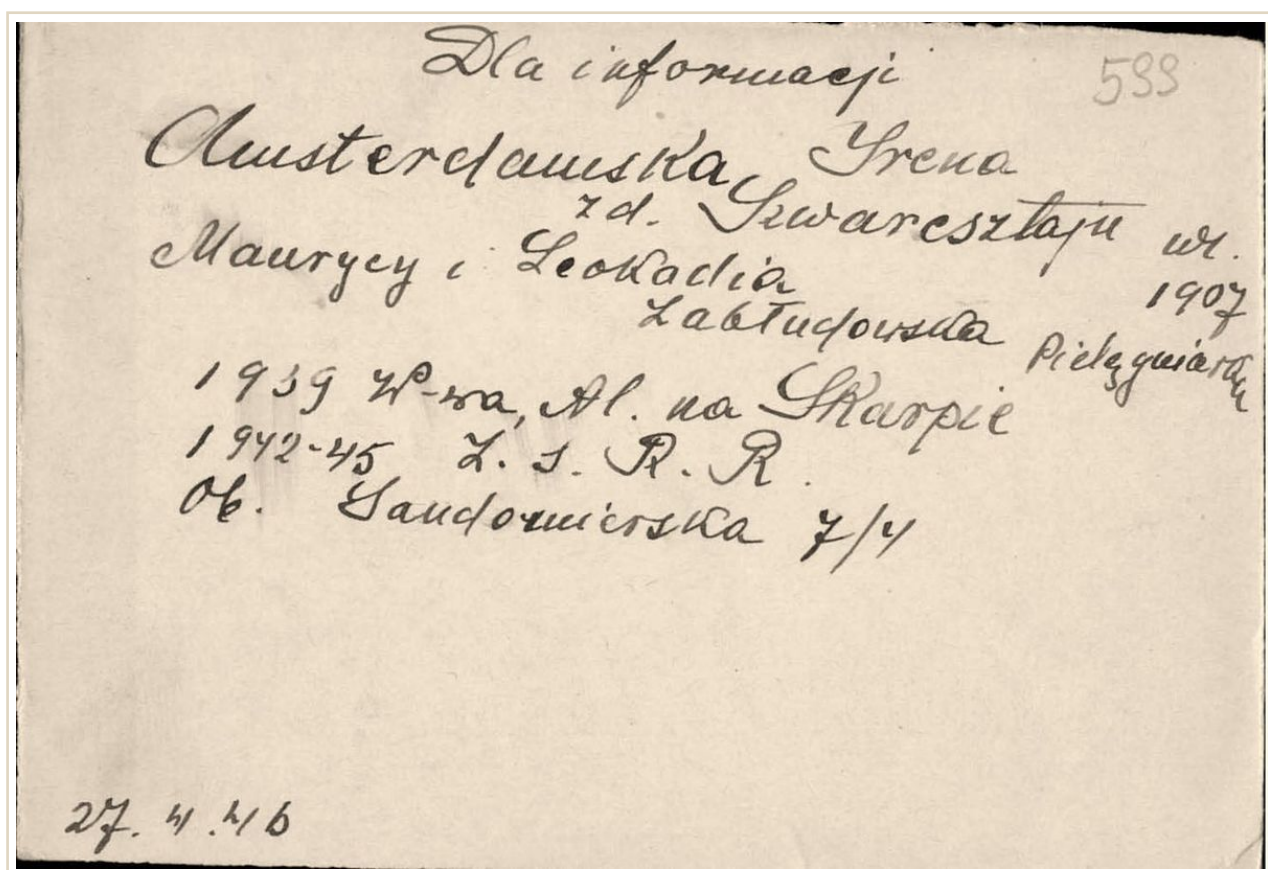
Irena z synami spędziła w Wilnie niecałe dwa lata. W czerwcu 1941 roku Sowietci postanowili wywieźć ich na wschód — bydlęcymi wagonami, na Syberię. Był to wyrok, który okazał się ocaleniem: kilka dni później do Wilna wkroczyli Niemcy, a wileńscy Żydzi podzielili los warszawskich.

Podróż trwała wiele tygodni w fatalnych warunkach. Dwunastoletni Stefan kradł jedzenie i węgiel do ogrzewania wagonu; podczas jednej z wypraw po żywność pociąg niespodziewanie ruszył i chłopiec dogonił go resztkami sił. Rodzina trafiła do Sławgorodu na Syberii, do nędznego chutoru uszczelnianego gliną.

Paradoksalnie to właśnie tam ukształtował się przyszły uczony: w Sławgorodzie była świetnie zaopatrzona biblioteka z wielkim zbiorem rosyjskiej klasyki — Tołstoj, Dostojewski, Turgieniew, Puszkina. Biblioteka była jedynym ciepłym miejscem w miasteczku, a żeby w niej siedzieć, trzeba było czytać. Trzynastoletni Stefan czytał więc całymi dniami.

W 1945 roku wrócili do Polski. Do Warszawy nie było po co — zastali wielkie morze ruin; osiedli w Łodzi, gdzie przed wojną mieszkała większość Szwarcsztajnow i gdzie stały ich fabryki. Po całej pozostałej w kraju rodzinie nie został nawet ślad — wszyscy zginęli w Zagładzie, a fabryki przejęło państwo. Edward Szwarcsztajn, dawny właściciel, podjął pracę jako inżynier pod kierownictwem swoich dawnych robotników.

Irena, z zawodu pielęgniarka, zarejestrowała się 27 kwietnia 1946 roku w Centralnym Komitecie Żydów w Polsce.

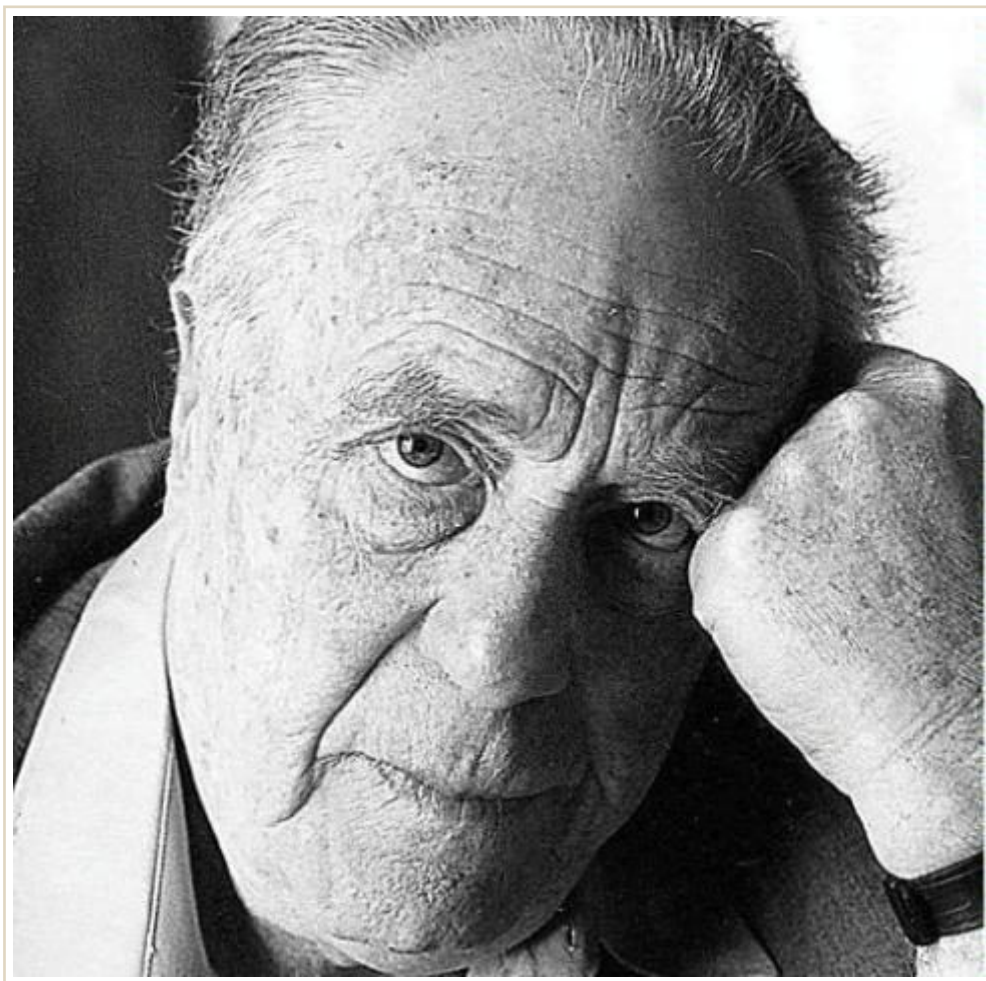

Karta rejestracyjna Ireny Amsterdamskiej w Centralnym Komitecie Żydów w Polsce, 27 kwietnia 1946 r.

VII. Dalsze losy rodziny

Irena Amsterdamska zmarła w 1989 roku. Młodszy syn, Jerzy, zmarł przedwcześnie w 1963 roku, pozostawił żonę Jadwigę i dwóch synów: Andrzeja i Piotra (obaj nie żyją). W Niemczech mieszka Jerzy, jedyny syn Piotra, prawnuk Dawida Amsterdamskiego, podobnie jak on – lekarz.

Stefan Amsterdamski

Stefan Amsterdamski (1929–2005) został jednym z najwybitniejszych polskich filozofów i metodologów nauki. Z Syberii wrócił — jak sam po latach przyznawał — jako zapalony komunista; „później było mi wstyd”. W marcu 1968 roku, jako dziekan na Uniwersytecie Łódzkim, stanął po stronie protestujących studentów, za co usunięto go z partii i z uczelni. Odmówił emigracji mimo antysemickiej nagonki. Podpisał List 59, związał się z Komitetem Obrony Robotników, współtworzył Towarzystwo Kursów Naukowych, działał w „Solidarności”, uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu i pracował w rządzie Tadeusza Mazowieckiego. Był profesorem Instytutu Filozofii i Socjologii PAN oraz twórcą i pierwszym dyrektorem Szkoły Nauk Społecznych przy PAN; tłumaczył na polski m.in. Thomasa S. Kuhna i Wernera Heisenberga. Zapytany krótko przed śmiercią o lęki egzystencjalne, odpowiedział jak sceptyk: *„Nic rozsądnego nie mogę o tym powiedzieć. Wólę milczeć”*.

Wnuk doktora, Jacek Amsterdamski, jest menedżerem mediów. To on, w imieniu rodziny, wyraził zgodę na upamiętnienie dziadka przed kamienicą.

Kalendarium

Data	Wydarzenie
27 III 1894	W Mariampolu na Litwie rodzi się Dawid Salomon Amsterdamski, syn Moszego i Perli z d. Sołowiejczyk.

Data	Wydarzenie
28 XII 1907	Rodzi się Irena Szwarcsztajn, córka Maurycego i Leokadii z d. Zabłudowskiej, z rodziny łódzkich przemysłowców.
1929–1930	Narodziny synów: Stefana (15 I 1929) i Jerzego (1930). Rodzina mieszka przy ul. Kredytowej.
X 1938	Po rozstaniu małżonków doktor przenosi się do mieszkania nr 8 przy Złotej 7 (urzędowy rejestr lekarzy); Irena z synami mieszka przy al. Na Skarpie.
IX 1939	Irena z synami i częścią rodziny ucieka samochodem brata do Wilna; doktor zostaje przy szpitalu w bombardowanej Warszawie. Już się nie zobaczą.
X 1940	Niemcy tworzą getto; doktor przenosi się ze Złotej 7 na Sienną 61. Oddziały chirurgiczne Szpitala na Czystem przeniesione na Leszno 1 — doktor ordynatorem II oddziału chirurgii.
16 XI 1940	Zamknięcie bram getta — za murem ok. 400 tysięcy ludzi.
VI 1941	Sowieci deportują Irenę z synami z Wilna na Syberię (Sławgorod); deportacja paradoksalnie ratuje im życie.
X 1941	Doktor przeprowadza się na Solną 5 (ogłoszenie w „Gazecie Żydowskiej”).
III 1942	Aresztowany na ulicy i osadzony na Pawiaku; zwolniony, wraca do pracy.
22 VII – 21 IX 1942	Wielka Akcja: ok. 300 tysięcy warszawskich Żydów zamordowanych w Treblince. Doktor wśród zakładników przetrzymywanych na Pawiaku — zwolniony 24 VIII.
5–11 IX 1942	Pierwsza likwidacja szpitala; doktor jednym z ordynatorów szpitala szczątkowego przy Gęsiej 6.
17/18 I 1943	Nocne ostrzeżenie o planowanej akcji; narada w gabinecie szpitala z udziałem doktora.
22 I 1943	Doktor Amsterdamski umiera na zawał serca po opuszczeniu kryjówki na poddaszu, podczas ostatecznej likwidacji szpitala. Miał 48 lat.
1945	Irena z synami wraca z Syberii do Polski; osiedlają się w Łodzi. Z rodziny pozostałej w kraju nie ocalał nikt.
27 IV 1946	Karta rejestracyjna Ireny w Centralnym Komitecie Żydów w Polsce.
1963	Śmierć Jerzego Amsterdamskiego.
15 V 1989	Śmierć Ireny Amsterdamskiej.
2005	Śmierć prof. Stefana Amsterdamskiego, filozofa nauki, działacza opozycji demokratycznej.

Nota o źródłach

Opracowano na podstawie m.in.: książki meldunkowej Złotej 7 i warszawskich książek telefonicznych z lat 1937–1940; Warszawskiego Dziennika Wojewódzkiego (25.II.1938); kartoteki portalu getto.pl i zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego (w tym relacji dr. Stanisława Wallera, sygn. 301-6805); karty rejestracyjnej CKŻP z 1946 r.; Encyklopedii Solidarności oraz relacji rodziny — Jacka Amsterdamskiego, któremu serdecznie dziękujemy za pomoc i zgodę na upamiętnienie.

Opracowanie w ramach projektu upamiętnienia mieszkańców kamienicy przy ul. Złotej 7 i 9 w Warszawie
• www.zlota7-9.com